

KAI EKHOLM

Kirjastot ovat palaessaankin kauniita

Kansalliskirjaston ylikirjastonhoitaja Kai Ekholm on kirjoittanut jo vuosia kirjastoista, sähköisestä julkaisemisesta ja sensuurista. Hän on pohtinut haastavalla ja kärjistäväällä tyylillään esimerkiksi sensuurin nykymuotoja ja internetin vaikutuksia tietokäytäntöihin. Hänen väitöskirjansa *Kielletyt kirjat* (Jyväskylän yliopisto, 2000) on luettavissa verkossa. *niin & näin* julkaisee Ekholmin ja BTJ Kustannuksen luvalla lyhennettyjä otteita tänä vuonna ilmestyneestä teoksesta *Kirjastot ovat palaessaankin kauniita*.

Ensimmäinen katkelma on fiktiivinen luomus geton viimeisestä lukijasta ja kirjastojen merkityksestä tuhoon tuomituille ihmisille. Tärkeä inspiraation lähde on David Shavitin teos *Hunger for the Printed Word* (1997). Vaikka Ekholmin kertojalla ei ole suoraa historiallista esikuvaa, hänen kaltaisansa tyttö on ollut olemassa. Kokemukset ovat todellisia.

Toisessa katkelmassa Ekholm pohtii sensuurin ja kulttuurien tuhoamisen julmaa historiaa ja sensuurin salavihkaisia tai vapauden asuun verhoutuvia muotoja.

Viimeinen kirjasto, viimeinen lukija

Vilna oli kuuluisa kirja-aarteistaan, ja näimme natsien kirjankeräilijöiden metsästävän näitä aarteita kuin pedot. Elokuussa 1941 natsit ryöstivät Strashunin kirjaston. *Einsatzkommando* surmasi kaikki kirjastovirkailijat paikallisen miliisin avustuksella. Hitlerin hienot professorit saapuivat Berliinistä ja Frankfurtista tutkimaan aarteita tärkeän näköisinä. Sotilaat olivat heidän suojanaan kuin petolinnut.

Kirja sai minut unohtamaan murheellisen todellisuuden.

Pidin opiskelusta. Pidin kuitenkin lukemisesta enemmän. Istuin kirjojeni ääressä myöhään yöhön, haisevan karbidilampun, kynttilän tai pienen kaasuliekin tuomassa niukassa valossa. Äiti komensi minua sänkyyn, ja yritin estellä: Ihan kohta, olen tulossa, vähän vielä... kunnes äitini luopui ja nukahti. Koko perhe nukkuu, ja minä istuin hiljaa pimeässä ja luin.

Lukeminen näinä kauheina aikoina vei minut toiseen maailmaan, joka oli vapaa natsista, getoista ja tappamisesta. Meillä oli getossa monia yhdistäviä lausahduksia:

”Getossa ainoa lohtusi on kirja.”

”Kirja saa sinut unohtamaan murheellisen todellisuuden.”

”Kirjat vievät sinut maailmoihin kauas geton ulkopuolelle.”

”Kirja saa sinut kylläiseksi nälän hetkellä.”

”Kirja on tuonut meille uskoa, uskokaamme mekin kirjaan.”

Vilnaa pidettiin Liettuan Jerusalemina ja Vilnan gettoa ”gettojen Jerusalemina”. Tällä viitattiin sen rikkaaseen kulttuurielämään, jolla vastustettiin natsihallintoa. Getossa kulttuuritoiminta vastusti kuolemaa, keskitysleirikuljetuksia, tuhoamista, köyhyyttä ja nälkää.

Gestapon miehet varoittivat tarkkailevansa kirjastoamme ja totesivat, että jos he löytävät kirjan, jossa on kommunistista sisältöä, he tappavat sekä kirjaston työntekijät että yhtä monta ihmistä kuin kirjassa on sivuja.

Lapset tulivat kirjastoon iltapäivän varhaisina tunteina, suoraan koulusta. He halusivat seikkailukirjallisuutta jiddiisin kielellä, esimerkiksi kirjat *Kapteeni Grantin lapset*, *Maailman ympäri 80 päivässä* ja *Tom Sawyerin seikkailut*. Kirjoista puuttui sivuja, kansia, keskikohtia ja loppuja, mutta se ei tehnyt niistä lukukelvottomia. Kaikki vietiin käsistä. Normaaleissa oloissa sellaiset kirjat olisi hävitetty aikaa sitten.

A. J. Croninin teokset olivat suosikkeja. Amerikkalaisista Upton Sinclairin ja Theodore Dreiserin kirjat menivät aina hyllystä. Vanhemmat lapset lukivat ve-

näläistä kirjallisuutta. Nuoret lukivat kyltymättä Carlo Collodin *Pinocchio*ta, Daniel Defoen *Robinson Crusoe*a, Harriet Beecher Stowen *Setä Tuomon tupaa* ja Victor Hugon *Kurjia*. Kotona luettiin muun muassa Erich Maria Remarquen teosta *Länsirintamalta ei mitään uutta*, Jaroslav Hašekin *Kelpo sotilas Švejk*iä, Émile Zolan *Sotaa* ja varsinkin Tolstoin *Sotaa ja rauhaa*. Siinä Napoleon osoitti kaikille, miten Hitlerillekin oli käyvä.

Vuonna 1943 meidät siirrettiin kahteen gettoon seitsemän pienen kadun varrelle. Pienempi getto tuhoettiin 46 päivän kuluttua. Saksalaiset olivat murhanneet yli 30 000 asukasta. Parikymmentätuhatta jäi gettoon tähän viimeiseen kevääseen asti.

Jokaisen *Einsatzkommandon* murhaiskun jälkeen kirjasto oli ääriään myöten täynnä. Luimme, kunnes lamaannuimme. Lukeminen ei enää auttanut. Todellisuus jää jäljelle, kun lakkaat uskomasta siihen. Tai mihinkään. Johtaja Kruk kirjoitti myöhemmin ”kirjaston käyvän heikoksi”. Hän kirjoitti: ”Vain lapset tulivat lainaamaan. Getto reagoi täysin poikkeavasti ja lamaantuen. Kirjastolla oli enää 2 500 lukijaa. ’Kirjan ihme’ alkoi hiipua.”

Tänä syksynä aikuiset kuljetettiin Eestin ja Latvian keskitysleireille ja lapset ja vanhukset Sobibon tuhoamisleirille.

Olen yksi viimeisistä, ja tämä on viimeinen viikkoni täällä. Olen lukenut nyt lähes kolme vuotta, ja se aika on ohi. Minun tulee kirjojani ikävä.

Tänään minut erotettiin perheestäni, ja koska minulla on hyvä kokemus kirjastosta, pääsin ”paperiprikaatiin”. Uusia kirjoja tuotiin jatkuvasti Kovnosta ja monista muista paikoista, 350 synagogasta ja yksityiskokoelmista. Saimme työskennellä yli 12 tuntia päivässä ja olimme iltaisin aivan poikki.

Parhaat valitaan lähetettäväksi Frankfurt-am-Mainin Juutalaiskysymysten tutkimusinstituuttiin ja loput myydään paperitehtaaseen. He tuhoavat korvaamattomia kulttuuriaarteita yhtä silmittömästi ja säälimättömästi kuin murhaavat ihmisiä.

Sanoin hyvästit monelle rakkaalle kirjalle. Olimme näiden kirjojen viimeiset lukijat. Sen jälkeen ne hävisivät. Robinsonit, Tolstoit, Kapteeni Grantin perhe. Eivät kelvanneet kenellekään.

Me olemme ihmisolentoja ja pysymme ihmisolentoina.

Jos joudumme häviämään, haluamme antaa elämällemme merkityksen.

Muutaman päivän päästä ei ole enää lukijoita.

Olen siksi halunnut kertoa nämä asiat.

Sensuurista

Muistelkaa inhottavinta ja vaikutuksiltaan tuhoisinta sensuuroitomenpidettä. Useimmille tulevat mieleen Miller ja *Kravun kääntöpiiri*, *Salamasota*, Solženitsynin *Vankileirien saa-*

risto, Ingmar Bergmanin *Neidonlähde*, Rushdien *Saataneliset säkeet* – kaikki ovat klassisen sensuurin esimerkkejä.

Entä toisessa maailmansodassa tuhottu Puola, Venäjän kirjastojen 200 miljoonaa kirjaa, Tiibetin käytännössä täysin hävitetty kulttuuri ja Sarajevon palava kirjasto vuonna 1992?

Käytämme sensuurin käsitettä aivan liian vapaasti. Se on syytä rajata vain viranomaistoiminnaksi, johon sisältyy laillinen peruste. Suomessa ilmestyy noin 15 000 teosta vuodessa ja yhteensä 100 000 painotuotetta. Virallista sensuuria Suomessa ei ole. Kaikki ei ole kuitenkaan julkista (vapaamuurarien julkaisut, *Poliisisanomat*, patentit, yritysinfo, sopimustutkimukset jne.). Waltari ja Haavikko julkaisivat kumpikin teoksen, jonka saa käsiinsä vain perikunnan luvalla.

Sensuuriksi käsitetään usein – virheellisesti – kaikki samansuuntainen toiminta:

- *mielipiteenilmaisu* (Teksasissa palautettiin kirjastoon Vonnegutin kirja, johon palauttaja ampui pari reikää.)
- *painostus* (Kangasalla Stephen Kingin teoksista ei pidetty 1990-luvulla.)
- *kansalaisryhmän mielenilmaus tai kanne*
- *varsinainen sensuuriakti*, poisto kokoelmista (Myklen teos poltettiin.)

Näistä vain viimeinen on sensuuria. Väitöskirjassani *Kielletyt kirjat 1944–1946* yritin luoda sensuurin teoriaa, jota on olemattoman vähän. Sensuuria ymmärtää paremmin, kun jättää sivuun syyttäjän asenteen ja yrittää löytää tapauksista säännönmukaisuuksia. Palatkaamme alun esimerkkeihin. Kun puhumme sensuurista, puhummekin yleensä yksittäisten teosten kohtaloista, sanojen maailmasta. Entä kokonaiset kulttuurit, kansakunnat ja kirjastot?

Kirjan ja kirjastojen historia on musteen, lyijyn ja tulen historiaa. Viime vuosisadan yllä leijuu alituinen palaneiden kirjojen ja käsikirjoitusten katku. Muun muassa natsille oli suuri ylpeydenaihe tuhota Puolassa Talmudakatemia ja sen kirjasto.

Venäläisten kirjastojen menetykset toisessa maailmansodassa on arvioitu jopa yli 200 miljoonaksi teokseksi. (Venäläiset lähteet kertovat tarkkana lukuna 115 049 689 teosta.) Puna-armeija toi pienenä kompensatona yli 20 miljoonaa huolella valittua teosta Neuvostoliittoon. Kukaan ei tiedä, mitä Yhdysvallat on laivannut kotimaahansa, vaikka sillä oli virallinen palautusohjelma.

Kiinan kulttuurivallankumouksessa 1965–1975 tuhoettiin tutkimuslaitosten ja yksityisten kirjakokoelmia, jotka käsittelivät perinteistä kiinalaista kulttuuria ja sisälsivät muun muassa ulkomaisia teoksia. Kaikkiaan hävitettiin lähes 10 miljoonaa teosta. Kirjankeräilijät hävitivät itse omia kokoelmiaan. Kiinalaisen kulttuurivallankumouksen aikana tuhoettiin käytännössä koko klassinen kiinalainen kulttuuri, ja tuhoaminen laajennettiin Tiibettiin.

Kirjastot ovat palaessaankin kauniita, kuten eräs katsoja totesi Sarajevon kirjaston yli miljoonan kirjan palaessa vuonna 1992.

Viime aikoina on alettu puhua ilmiöstä nimeltä *libricide*, jolla tarkoitetaan kirjojen holokaustia. Puola, hajonnut Jugoslavia, Neuvosto-Karjala ja Stalin. Siihen liittyy usein kirjailijoiden likvidointi. Neuvosto-Karjalan suomenkielisen kirjailijayhdistyksen 42 jäsenestä vain kaksi poistui luonnollisesti. Bernard Shaw totesi, että tappaminen on sensuurin äärimmäisin muoto.

Kannattaako siis enää pitää suurta ääntä yksittäisten teosten ja kirjailijoiden kohtaloista, kun kokonaisia kansakuntia on vaiennettu ja tuhottu? Tietysti kannattaa. Jokainen tapaus on signaali jostakin suuremmasta.

Kirjat ja kirjastot ovat ihmisyyden ja sivilisaation viimeisiä linnakkeita.

Euroopasta juutalainen kirjallisuus hävitettiin käytännössä kokonaan. Merkittävimmät kokoelmat ovat nykyään Israelissa ja New Yorkissa.

Kokoelmat voivat hävitä myös silkasta välinpitämättömyydestä. 1980-luvulla amerikkalainen opiskelija Aaron Lansky huomasi, että Yhdysvaltain itäosissa suuret määrät jiddiisin kielistä kirjallisuutta joutui vuosittain kaatopaikoille. Hän kutsui sitä holokaustin jälki-ilmiöksi. Euroopassa maailmansotien välillä 11 miljoonaa juutalaista puhui jiddiisiä, vastaläkkeenä assimiloitumiselle. Kustantajat julkaisivat vuosittain tuhansia uusia nimekkeitä. Vuonna 1945 puolet tästä lukijakunnasta oli tuhottu, ja juutalainen kulttuuri oli suurelta osin hävitetty Euroopasta. Monet olivat emigroituneet Yhdysvaltoihin, ja kolme vuosikymmentä myöhemmin emigranttisukupolven poistuessa sen kirjat heitettiin roskiin. Lansky alkoi koota kirjallisuutta, aluksi pyöräillen roskalavalta toiselle, lopulta pakettiautolla. Hänen kampanjansa sai yksityistä ja julkista tukea ja toteutui 1990 National Yiddish Book Centerinä. Lanskyn ja keskuksen tavoite on kerätä tuhannen vuoden ajalta kaikki jiddiiskielinen kirjallisuus, luoda juutalaisten exoduksen kirjallinen muistomerkki.

Voiko kokonaisia sivilisaatioita hävittää peruuttamattomasti?

Kyllä voi. Silti ihmiskunta on ponnistellut jatkuvasti esimerkiksi tiibetiläisen kulttuurin palauttamiseksi. Pekinissä tuhannet ihmiset muodostavat joka aamu kuoroja ja laulavat kulttuurivallankumouksessa kiellettyjä lauluja.

Ehkä jotain sivilisaatiostamme kertoo, että toisessa maailmansodassa säästettiin myös Hitlerin kirjasto. Mutta missä se on? Kongressin kirjastossa on noin 1 200 teosta. Hitler oli maaninen lukija, joka sai vuosittain lahjaksi 4 000 kirjaa.

Onko olemassa puhdasta sananvapautta tai puhdasta sensuuria? Ei ole. Sensuuri ja sananvapaus ovat määriteltäviä suureita, toistensa heittovarjoja, välisävyjä.

Sensuuri on muuttunut klassisesta, näkyvästä sensuurista (jonka kohteena on kirja) läsnä olevaksi sensuuriksi, jonka kohteena on lukija ja lukemiskulttuuri. Kun klassinen sensuuri eteni kirjan ja lukijan ruohonjuuritasolla, läsnä oleva sensuuri toimii ylhäältä, luo kokonaisia järjestelmiä, joissa sekä kirjailija, kustantaja/julkaisija ja lukija tietävät roolinsa ja mahdollisuutensa. Näin toimi Neuvostoliiton tai Viron julkaisupolitiikka ja sodanjälkeinen suomalainen itsensensuuri.

Mikä rooli on niin sanotulla markkinasensuurilla? Onko se sensuuria lainkaan? Vai onko se pelkkää markkinoiden taktikointia ja järjelyä? Jarl Helleman on osoittanut Solženitsynin *Vankileirien saariston* tapauksessa, että kyseessä oli pikemminkin ulkopolitiikasta johdettua markkinasensuuria, jossa ei haluttu vaikeuttaa hyvin sujuvaa idänkauppaa. (Haka ja E-liike tekivät hyviä rakennus- ja kenkäkauppoja, joita ei haluttu häiritä.)

Yhdysvalloissa on hyvin tyyppillistä, että Saunalahden kaltaiset palveluntarjoajat suodattavat ja blokkavat sivuja, ja asiakkaalle tarjotaan tyyppinen perhepaketti, johon on rakennettu kotikutoinen sensuuri. Näin suodattavat pois esimerkiksi sellaiset sivut, joissa on maininta Dick van Dykesta, ammoiset Valkoisen talon sivut (Clinton ja Gore olivat *couple*) sekä sattumanvarainen resepti, jossa on sana ”kananrintaa”. Todellista kovaa pornoa tai terrorismia ne eivät pysäytä.

Useimmissa maissa on täysin normaalia ja laillista, että työnantaja kontrolloi työntekijöiden sähköpostiliikennettä, perusteena työajan tehokas käyttö ja liikesalaisuuksien suojeleminen. Esimerkkejä meillä on sekä Nokista että TeliaSonerasta. Alkuvuosi 2009 toi Suomen ja Lex Nokian mukaan tähän sivistyksen valopiiriin. Yhdysvaltain tiedustelupalvelu kontrolloi edelleen koko maailman Internet-liikennettä. Jaksamme kauhistella DDR:n ja Neuvostoliiton klassista sensuuria, kun sensuurin helvettikone alkaa oman koneemme sähköpostista.

Sanojen maailmasta on siirrytty yksityisyyden maailmaan ja sen kontrollointiin.

Tunnetuin sensuurin merkkitapaus USA:ssa on ollut niin kutsuttu *Patriot Act*. Vain puolet amerikkalaisista ilmoittaa tuntevansa tämän lain sisällön. *Patriot Act*illa halutaan – tietysti – estää terrorismia ja suojella kansakuntaa, mutta millä hinnalla? Valtiolla on käytännössä halutessaan oikeus tarkistaa jokaisen henkilökohtainen kirjastolainojen historia, sähköposti ja puhelinliikennettä. Ihmisiä saa luonnollisesti tarkkailla ja valokuvata rajattomasti. *Patriot Act* mahdollistaa myös salaisen pidättämisen ilman virallista pidätysmääräystä (joiden laillisuutta amerikkalaisissa rikossarjoissa niin kovasti korostetaan). *Patriot Act*ia on kutsuttu lakiteknieksi ”avoimeksi shekiksi”, joka voi muotoutua tilannekohtaisesti millaiseksi tahansa.

Miten voi käsitellä sensuuria, jolla ei ole selkeitä sääntöjä, kohdetta tai tekijää? Näin tietysti on aina ollut, koska sensuurin säännöt paljastuvat vasta jälkeenkäpäin. Se nolaa itsensä vuorenvarmasti.

Otteet tänä vuonna ilmestyneestä teoksesta:

Ekholm, Kai, *Kirjastot ovat palaessaankin kauniita: kiistakirjoitus Internetistä, Googlesta ja kirjastojen merkityksestä*. BTJ Kustannus, Helsinki 2010.

ISBN 978-951-692-771-1. 2010. Nid. Kuv. Hinta 38 euroa.

Teos Kielletyt kirjat verkossa:
http://jyk.jyu.fi/jyk/kokoelmat/julkaisut/kielleyt_kirjat/